

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ
ԱՐԳՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
(ԱՐԱԳԱԾՈՏՆԻ ՄԱՐԶԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Գյուղատնտեսությունում օգտագործվող հիմնական ռեսուրսների՝ հողի, աշխատանքային ռեսուրսների ու ջրի արդյունավետ օգտագործմանն ուղղված կառուցակարգերի մշակման հիմնախնդիրը գոյություն ունի հանրապետական և մարզային մակարդակներում: Օրինակ, Արագածոտնի մարզում վարելահողերի տարածքը կազմում է 54.2 հազ. հա, իսկ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքատարածությունները՝ 32.4 հազ. հա, փաստորեն, վարելահողերի օգտագործման մակարդակը կազմել է 59.8% կամ 21.8 հազ. հա վարելահող նպատակային չի օգտագործվում: Ուստի, առկա վարելահողերի օգտագործման կառուցակարգերի մշակումը և կիրառման պայմանների ստեղծումը մնում է գյուղատնտեսության կառավարման հիմնական հիմնախնդիրներից մեկը:

Ներկայումս հիմնախնդիր է մնում գյուղական բնակավայրերում աշխատուժի օգտագործման մակարդակի բարձրացումը: Գյուղատնտեսության բնագավառում զբաղվածության բարձր մակարդակի (հանրապետության տնտեսության զբաղվածության 46.0%-ը)¹ հետ մեկտեղ՝ խնդիրներ կան դրա թերբեռնված օգտագործման ուղղությամբ:

Արագածոտնի մարզի գյուղացիական տնտեսությունների անդամների կողմից ծախսված աշխատաժամանակը բնութագրվում է հետևյալ ցուցանիշներով: Մինչև 449 ժամ զբաղվածների տեսակարար կշիռը կազմում է 33.0%, 450-1349 ժամ զբաղվածներինը՝ 51.0%, իսկ 1350 ժամ և ավել զբաղվածներինը կազմում է 16.0%²: Գյուղացիական տնտեսությունների անդամների գերակշիռ մասը՝ 51.0%-ը, տարվա մեջ զբաղված է 56-169 օր: Վերջինս հանդիսանում է հնարավոր աշխատաժամանակի ֆոնդի օգտագործման չափազանց ցածր ցուցանիշ: Ստեղծված իրավիճակը պահանջում է զբաղվածության մակարդակի բարձրացման միջոցառումների մշակում և կիրառում:

Խնդիր է մնում ոռոգման ջրի օգտագործման մակարդակի բարձրացման ուղղությամբ համապատասխան կառուցակարգերի մշակումն ու կիրառումը: Մարզում ոռոգելի հողերը կազմում են 27638 հա՝ 54.2 հազ. հա վարելահողերի և 6.6 հազ. հա բազմամյա տնկարկների դիմաց: Մասնավորապես՝ հիմնախնդիրը վերաբերում է ջրապահովվածության մակարդակի բարձրացմանը, ոռոգման ինստիտուտական տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով ջրի կորուստների կրճատմանը և այլն:

Առաջարկում ենք հետևյալ ուղղությունները՝ կապված գյուղատնտեսության հիմնական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման վերը նշված հիմնախնդիրների լուծման հետ.

1. Հողային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ առաջարկվում է հետևյալը:
 - հողի մշակությունը խթանելու համար մարզում առաջնահերթ համարվող և զարգացման լավագույն պայմաններ ունեցող մշակաբույսերի մշակության համար հասցեական պետական աջակցության (սուբսիդիաների) տրամադրում: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ այն նպատակահարմար է իրականացնել հացահատիկային մշակաբույսերի (ցորենի, գարու, հատիկալընդեղեն մշակաբույսերի) և բազմամյա կերային մշակաբույսերի համար: Արագածոտնի մարզի համար պետական աջակցության ծրագրում ներառվող տարածքները, միավոր տարածության հաշվով առաջարկվող գումարի և պետական աջակցության ընդհանուր գումարի չափը և համախառն արտադրանքի ավելացման մեր կանխատեսումները ներկայացված են աղյուսակ 1-ում:

¹ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2008թ., էջ 56:

² Գյուղատնտեսական ընտրանքային հետազոտության զեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2008թ., էջ 13:

Արագածոտնի մարզում պետական աջակցության առաջարկվող տարբերակի կանխատեսումները

Մշակաբույսերը	2008թ. գրադեցրած տարածքը, հա	Ապահովված միջին բերքը, ց/հա	Պետ. աջակցության համար առաջարկվող տարածքը, հա	1 հա-ի աջակցության չափը, դրամ	Պետական աջակցության ընդհանուր գումարը, հազ. դրամ	1 հա-ից ակնկալվող բերքի հավելումը, ց/հա	Հավելյալ բերքը, տոննա	Հավելյալ բերքի արժեքը, հազ.դրամ
Հացահատիկային	22916	19.5	21000	35000	735000	4.0	8400	945000
Հատիկաընդեղեն	225	26.2	200	45000	9000	5.0	100	50000
Բազմամյա կերային	6467	80.4	6000	20000	120000	14.0	8400	252000
Ընդամենը	X	X	X	X	864000	X	X	1247000

Սուբսիդավորման ենթակա տարածքները կազմում են նշված մշակաբույսերի 2008թ. գրադեցրած տարածքների շուրջ 90%-ը: Տվյալ դեպքում պետական աջակցության համար պահանջվող գումարը կկազմի 864.0 մլն դրամ, իսկ հավելյալ բերքի արժեքը՝ 1247.0 մլն դրամ: Համախառն արտադրանքի արժեքի աճը նշված մշակաբույսերի համար՝ միջոցառման կիրառման արդյունքում կկազմի 17.0%:

- հողերի օգտագործման մակարդակի բարձրացմանը կնպաստի հողօգտագործողներին մատչելի պայմաններով բարձրորակ սերմացուների տրամադրումը մատչելի կառուցակարգերով, մասնավորապես՝ բարձր վերարտադրության սերմերի տրամադրումը սերմ վարկի, գների սուբսիդավորման և այլ կառուցակարգերով: Նշվածը հատկապես վերաբերում է հացահատիկային մշակաբույսերի սերմերին: Ըստ մեր հաշվարկների՝ մարզում բարձր վերարտադրության սերմերի պահանջը կազմում է 6500-6900 տոննա: Տվյալ դեպքում սերմացուի գնի 50 դրամ սուբսիդավորման դեպքում կպահանջվի 325-345 մլն դրամ, իսկ բարձր վերարտադրության սերմերի օգտագործումը կնպաստի հացահատիկային մշակաբույսերի բերքատվության բարձրացմանը միջին հաշվով 10-12.5%-ով: Ըստ հաշվարկների՝ այն կհանգեցնի 4500-5600 տոննա հացահատիկի բերքի հավելմանը, որն արժեքային գնահատմամբ կկազմի 547-630 մլն դրամ:
- բազմամյա տնկարկների տարածքների ընդլայնման նպատակով առաջարկում ենք այգետնկումների խթանման կառուցակարգերի կիրառում: Մասնավորապես՝ նոր հիմնվող այգիների համար տրամադրել պետական աջակցություն: Առաջարկվում է 1 հեկտար խաղողի այգետնկումների համար հատկացնել 130 հազ. դրամ, պտղատու այգիների հիմնման համար՝ 100 հազ. դրամ: Ըստ մեր գնահատման՝ նպատակահարմար է ուսումնասիրվող մարզում աջակցություն տրամադրել տարեկան 100 հա խաղողի և 235 հա պտղատու այգիների հիմնման համար, որը կազմում է ներկայիս այգետարածքի շուրջ 5.0%-ը: Այս դեպքում անհրաժեշտ կլինի տարեկան ներդնել խաղողի այգետնկումների համար 13.0 և պտղատու այգիների հիմնման համար՝ 23.5 մլն դրամ: Տվյալ դեպքում կատարված ծախսերի հատույցը կապահովվի միջինժամկետ հեռանկարում: Նպատակահարմար է համարվում տվյալ ծրագիրը զուգակցել մատչելի կառուցակարգերով՝ բարձրորակ տնկիների մատակարարման և մինչև բերքատվության մեջ մտնելը ոռոգման ջրի սուբսիդավորման ծրագրերի հետ:
- գյուղատնտեսության ճյուղային կառուցվածքի բարելավումը: Ուսումնասիրվող Արագածոտնի մարզում անասնապահության ճյուղի տեսակարար կշիռը կազմում է գյուղա-

տնտեսության համախառն արտադրանքի 41.1%-ը, այսինքն՝ չի օգտագործվում մարզի անասնապահության համար ռեսուրսային ներուժը՝ վարելահողերը և բնական արոտները: Այս իրավիճակը պահանջում է մարզում պայմաններ ստեղծել անասնապահության զարգացման համար: Վերջինս, առաջին հերթին, վերաբերում է կաթի իրացման համար պայմանների ստեղծմանը, մասնավորապես՝ գյուղական համայնքներում կաթի հավաքման ռեզերվուարների տեղադրումը: Այդ հնարավոր կլինի լիզինգային կառուցակարգերով: Միջին հաշվով, 1000-1200 լիտր տարողությամբ կաթի սառեցման մեկ ագրեգատի ձեռքբերման ծախսերը կազմում են 3.05 մլն դրամ, հետևաբար՝ նշված ծրագրի իրականացումը մարզի 117 գյուղի 90%-ում (105 գյուղում) կպահանջի շուրջ 320.3 մլն դրամ, որը տնտեսավարողների կողմից հնարավոր է վերականգնել միջին ժամկետում: Տվյալ միջոցառման իրականացումը հնարավորություն կընձեռի ավելացնել կաթի արտադրության ու իրացման ծավալը: Ըստ գնահատման, այն հնարավորություն կընձեռի կաթի արտադրության ծավալն ավելացնել 15.0%-ով: Փաստորեն, կաթի արտադրության հավելանքը կկազմի շուրջ 11.5 հազ. տոննա (76.3 հազ. տոննա \times 15.0/100), որն արժեքային արտահայտությամբ կկազմի 1.3 մլրդ դրամ (11.5 հազ. տոննա \times 115.0 հազ. դրամ): Միջոցառման կիրառմամբ էականորեն կբարձրանա կաթի սպրանքայնության մակարդակը, կավելանան անասնապահական տնտեսությունների եկամուտները: Ակնհայտ է տվյալ ծրագրի իրականացման արդյունավետությունը:

- կարևոր ենք համարում բուսաբուծությունում ինտենսիվ մշակաբույսերի մշակության խթանումը: Այն վերաբերում է բազմամյա տնկարկների տարածքների և աշխարհագրության ընդլայնմանը, հատկապես ընդհանուր մշակաբույսերի տարածքների ավելացմանը, հնդկացորենի մշակության արմատավորմանը և այլն: Վերջինս պահանջում է նաև անհրաժեշտ մեքենայական համակարգի ներդրում: Մեր հաշվարկների համաձայն՝ նշված միջոցառումների իրականացումն Արագածոտնի մարզում կպահանջի լրացուցիչ 750.0 մլն դրամի ներդրումներ, որն ըստ մեր գնահատման՝ կապահովի 1.5-1.6 մլն դրամի լրացուցիչ համախառն արտադրանք:
- 2. Աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ առաջարկում ենք.
 - գյուղական համայնքներում գյուղմթերքների վերամշակման կարողությունների հիմնումը: Անհրաժեշտ ենք համարում գյուղական համայնքների շուրջ 30%-ում գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման կարողությունների հիմնումը հետևյալ արտադրական ուղղություններով՝ պտուղ-բանջարեղենի վերամշակման, կաթի մթերման և վերամշակման, խաղողի մթերման և վերամշակման, սպանդանոցներ, մսի մթերման և վերամշակման, տեխնիկական մշակաբույսերի և հատապտղի մթերման և վերամշակման, ինչպես նաև սառնարանային և պահեստային տնտեսություններ: Ըստ մեր գնահատման՝ Արագածոտնի մարզում միջնաժամկետ հեռանկարի համար անհրաժեշտ են 30-35 արտադրական կարողություններ, որոնք կունենան միջին հաշվով 7 աշխատող: Ընդհանուր վերցրած, նոր ստեղծվող աշխատատեղերի թիվը կկազմի 210-245: Մեկ աշխատատեղի ստեղծման համար պահանջվում է ներդնել 3.33 մլն դրամ, ընդամենը պահանջվող ներդրումները կկազմեն 670-810 մլն դրամ: Նշված ներդրումներն ակնկալվում է ստանալ նպատակային մատչելի վարկերի, լիզինգային կառուցակարգերով սարքավորումների մատակարարման միջոցով: Ըստ գնահատման՝ նշված ներդրումները տարեկան կապահովեն 235-285 մլն դրամի ավելացված արժեք:
 - աշխատանքային ռեսուրսների առավել լիարժեք օգտագործմանը կնպաստի նաև Արագածոտնի մարզում ագրոտորիզմի զարգացումը, որը կխթանի ինչպես զբաղվածության հարցերի լուծմանը, այնպես էլ՝ եկամուտների ավելացմանն ու գյուղատնտեսության զարգացմանը: Ագրոտորիզմի զարգացումը պահանջում է որոշակի ներդրումներ, որը պետք է ուղղվի հյուրերին համապատասխան կացարաններով ապահովմանը, ինչպես նաև բարձրորակ մթերքների արտադրությանը և մատակարարմանը: Միջնաժամկետ հեռանկարում, ըստ գնահատման, հնարավոր կլինի մարզի գյուղերի շուրջ 40%-ում՝ 45 համայնքում ձևավորել ագրոտորիզմով զբաղվող գյուղացիական տնտեսություններ՝ միջին հաշվով մեկ համայնքում 5 տնտեսություն, ընդհանուր վերցրած նմանատիպ

տնտեսությունների թիվը կկազմի 225: Ըստ մեր գնահատման՝ ագրոտորիզմով զբաղվող մեկ տնտեսությունում զբաղված կլինեն միջինը 4 մարդ, ընդհանուր վերցրած, զբաղվածների թիվը կկազմի 900 մարդ: Ագրոտորիզմի ուղղվածություն ունեցող մեկ աշխատատեղի ստեղծման համար պահանջվող ներդրումները գնահատել ենք 2.5 մլն դրամ: Միջին ժամկետ հեռանկարում ներդրումները կկազմեն 2.25 մլրդ դրամ, ինչը հնարավորություն կընձեռնի տարեկան ապահովել 560-675 մլրդ. դրամի ավելացված արժեք:

3. Ջրային ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղղություններն են.
 - ոռոգման ներքին ցանցերում կորուստների կրճատման ուղղությամբ առաջարկում ենք ոռոգման արդիական տեխնոլոգիաների ներդրումը, մասնավորապես՝ այն վերաբերում է կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրմանը, ջրաչափական սարքավորումների տեղադրմանը: Ոռոգման արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման արդյունավետությունը ցույց տալու համար փորձել ենք տարբեր մշակաբույսերի 1 հա-ի ոռոգման համար ցույց տալ կաթիլային ոռոգման տնտեսական արդյունավետությունը: Հաշվարկային ամփոփ տվյալները ներկայացված են աղյուսակ 2-ում:

Կատարված հաշվարկները վկայում են, որ 1 հա-ի հաշվով նոր տեխնոլոգիաների ներդրման արդյունքում էականորեն կխնայվի ոռոգման ջուրը, որն արժեքային արտահայտությամբ լուրիկի, պտղի և խաղողի համար համապատասխանաբար կկազմի 43.2; 38,9 և 38.9 հազ. դրամ, իսկ զուտ եկամտի հավելաճը՝ 230,8; 307,1 և 422,3 հազ. դրամ:

Կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ պահանջվող ներդրումները կփոխհատուցվեն միջին ժամկետում՝ 2.4-4.3 տարվա ընթացքում:

Ուսումնասիրվող մարզի համար միջնաժամկետ հեռանկարում իրատեսական ենք համարում ոռոգման նոր տեխնոլոգիաների ներդրումը մարզի բանջարանոցային մշակաբույսերի շուրջ 10%-ում, որը կկազմի 90 հա, պտղատու այգիների շուրջ 5%-ում այն կհասնի 235 հա-ի և խաղողի 8%-ը, որը կկազմի շուրջ 150 հա: Ընդհանուր տարածքը կկազմի 475 հա, և պահանջվող ներդրումները կկազմեն՝ 1.3 մլն ԱՄՆ դոլար կամ 474.5 մլն դրամ: Ըստ կատարված հաշվարկների՝ նշված ծավալով նոր տեխնոլոգիաների ներդրման արդյունքում զուտ եկամտի հավելաճը կկազմի 156.2 մլն դրամ ($90 \times 230.8 + 235.0 \times 307.1 + 150 \times 422.1$) կամ ներդրումները կփոխհատուցվեն միջին հաշվով 3 տարում:

- ոռոգման ջրի սուբսիդիաների տրամադրումը Ջրօգտագործողների ընկերություններին չի խթանում ջրի ծախսի կրճատմանը, մասնավորապես՝ ներկայումս ընդունված է հետևյալ մոտեցումը՝ ՋՕԸ-ները լրացուցիչ սուբսիդիաներ են ստանում ոռոգման ջրի վարձավճարները չհավաքագրելու համար:

Աղյուսակ 2

Քյուղացիական տնտեսություններում ոռոգման նոր տեխնոլոգիայի (կաթիլային) ներդրման արդյունավետությունը հիմնավորող հաշվարկային ամփոփ տվյալները 1 հա լուրիկի, պտղի և խաղողի համար

Ցուցանիշները	Չափի միավորը	Լուրիկ		Պտուղ		Խաղող	
		Ոռոգման սովորական եղանակի դեպքում	Կաթիլային ոռոգման դեպքում	Ոռոգման սովորական եղանակի դեպքում	Կաթիլային ոռոգման դեպքում	Ոռոգման սովորական եղանակի դեպքում	Կաթիլային ոռոգման դեպքում
1 հա-ի կաթիլային ոռոգման համար պահանջվող ներդրումները	ԱՄՆ դոլար	0	2700	0	2700	0	2700
Ոռոգման ջրի ծախսը	խ.մ	8000	3200	7200	2880	7200	2880
Ջրի խնայողությունը արժեքային, 1 խ.մ.՝ 9 դրամ սակագնի դեպքում	հազ. դրամ	0	43,2	0	38,9	0	38,9
Ջրումների քանակը	ջրում	9	9	8	8	8	8

Ցուցանիշները	Չափի միավորը	Լողիկ		Պտուղ		Խաղող	
		Ոռոգման սովորական եղանակի դեպքում	Կաթիլային ոռոգման դեպքում	Ոռոգման սովորական եղանակի դեպքում	Կաթիլային ոռոգման դեպքում	Ոռոգման սովորական եղանակի դեպքում	Կաթիլային ոռոգման դեպքում
Ջրման համար պահանջվող աշխատանքային ծախսումները 1 հա-ի հաշվով	մարդ.օր	6	1,8	5,5	1,1	5,7	1,14
Տնտեսումը աշխատանքային ծախսումների կրճատման հաշվին (1 մարդ/ օրը 3000 դրամին համարժեք հաշվարկի դեպքում)	հազ. դրամ	0	12,6	0	13,2	0	13,7
Պտղի 1 հա-ից ստացվող բերքը	ց/հա	350	385,0	85	97,8	145	166,8
Հաշվարկային արտադրական ծախսերը (չհաշված ոռոգման սարքավորման տեղադրման ծախսերը)	հազ. դրամ	595	539,2	547	494,9	515	462,4
Իրացման գինը 1 կգ-ի հաշվով	դրամ	50	50	200	200	170	170
Արտադրանքի իրացումից հասույթը	հազ. դրամ	1750	1925,0	1700	1955,0	2465	2834,8
Զուտ եկամուտը	հազ. դրամ	1155	1385,8	1153	1460,1	1950	2372,3
Զուտ եկամտի հավելանքը	հազ. դրամ	0	230,8	0	307,1	0	422,3
Նոր տեխնոլոգիայի ներդրման ծախսերի փոխհատուցման ժամկետը	տարի		4.3		3.3		2.4

ԷԲԱ ԲԱԲԱՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտի առաջատար
գիտաշխատող, աշխ. գիտ. թեկնածու, պրոֆեսոր

**ՀՀ ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ԵՎ ՍՅՈՒՆԻՔԻ ՍԱՐՁԵՐՈՒՄ ԲՆՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԵՎ
ԲՆԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՁ**

Համաշխարհային տնտեսության ճգնաժամային ցնցումները, շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցությունների համար ստեղծելով ավելի նպաստավոր պայմաններ, առավել են ընդգծում այս ոլորտում օպտիմալ կառավարման անհրաժեշտությունը: Կայուն զարգացման համակարգի կառուցումը իրական պահանջ է հատկապես զարգացող և հետանցումային տնտեսության պայմաններում, որտեղ ցնցումները, անհրաժեշտ ինստիտուտների փաստացի անկատարությունն ու անհավասարակշիռ զարգացումը առաջացնում են բնապահպանական լրացուցիչ բարդություններ:

ՀՀ-ում առկա են բնապահպանական բազմաթիվ խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ մթնոլորտային և տարածքային աղտոտումները, անտառային ռեսուրսների կրճատումը, հողի էրոզիան, անապատացումը, ջրային ռեսուրսների ոչ արդյունավետ օգտագործումը: Այս խնդիրները և վերը նկարագրված իրավիճակը ոչ միայն դժվարացնում, այլև վտանգում են երկրի կայուն զարգացումը և, ի վերջո, իրենց հետադարձ ազդեցությունն են թողնում տնտեսության վրա:

Ժամանակակից էկոլոգատնտեսական իրավիճակի վերլուծությունը և «հասարակություն-բնություն» փոխհարաբերությունների գիտական իմաստավորումը, ինչպես նաև կայուն զարգացման հայեցակարգի գնահատումն ընդգծում են տնտեսական և էկոլոգիական արժեք-